

TAMÁSI ÁRON ÚTJA

MÍG „más írók szaladt készséggel nyilatkoznak önmagukról“, Tamási nem kedveli a vallomások műfaját, hallgat, vagy legfeljebb kevéssé megfogható góbéságokat oszt ki a kíváncsiaknak. Négy-öt személyes vonatkozású, többé-kevésbé önvallomásnak számítható cikke van, igazán nem nagy és nem biztató alapanyag, annak, ki Tamási emberi és írói fejlődését, jellemét keresi. Rajtuk túl legfeljebb Tamási műve és néhány kritikus hozzászólásai adhatnak segítséget. Élő íróról lévén szó, csábíthatna az a gondolat, hogy nem kérdezhetnők-e meg őt magát önmaga felől? De éppen tőle aligha várhatjuk, hogy komolykodó kérdéseinkre ne székelyeskedve válaszoljon. Maradnak hát a könyvek, a mű, az objektívált és játékos vallomás; s maradnak a kritikusok, szubjektivitásaikkal.

Az író művének felhasználása is tartogathat veszélyeket. A főszereplőnek az íróval való azonosítása mindig csábít, de inkább csak tévedésekre szokott okot adni. Az irodalomtörténeti életrajzok gyakori „hibalehetősége“ az a törekvés, mely a mű minden epizódjában az író életének morzsáját s az elhullatott emlékezés darabjait keresi. Óvatosságba Ígérünk hát öltözni s vállaljuk inkább a hasonlóságot a Tamási látta irodalomtörténészekkel, „akiket általában nem kínoznak az eredeti gondolatok“, mert ezúttal nem a gondolatok eredetisége, hanem valószínűsége, igazsága a cél.

1897-BEN SZÜLETETT Udvarhelymegyében. Szülőfaluja, székelyei-vel olyan szemében, mint egy óriás kóberes szekér, melynek egy hegy van elébefogva, mérhetetlen fekete gebe. A kép talán amerikai eredetű, a „cowered waggon“ éppen úgy hőskort idéz, mint a körülzáró hegyek másutt említett körfala. Elzártágával és sülyedettségével ez a falu önkénytelenül is a pusztuló „mélykultúrát“, a helyi babonákat juttatja eszünkbe, a mitikus Tamási-írások őstalaját. Tamási szülőjének érzi, aki egy csillagos téli estén szomorú, mókás mese után foganta. Törekvéseinek a falu a motorja. Irodalmi jellemét legelhatározóbban ez a szülőfalu, a székely, paraszti származás szabja meg. „A születés sok mindent megmagyaráz, ami egy írásműben láthatatlanul és mögötte érezhetően jelen van ...“ mondta maga is egy nyilatkozatban. A székelység jellemvonásokat és öntudatot jelent. Az öntudatnak, amit Ábel oly hetykén hordoz Amerikában, csak Trianon óta van értelme, de alapja, a székely jellemvonások jórésze a faluban gyökerezik. A pa-

rasztság is helyzet és öntudat keveréke. Egy, a Pásztortűzben megjelent cikkében Tamási elmondja, hogy családja paraszti származású. Csak ritkán sikerült közülük valakinek „megkapaszkodni az úri rendben.“ Az egyik is inkább az „Istenben kapaszkodott meg,“ mert pap lett. Tamási maga sem az úri rendbe érkezettnek vallja magát, csak az irodalomba jutott be, de ott is megmaradt a parasztöntudat vállálójának. Ezt az öntudatot is későbbi indítékok ébresztették fel, — világhelyzet, szocializmus, magyar népiesség — de érzelmi alapja, az irodalmi tárgyválasztás és feldolgozásmód belső indítékai még a „munkás és falusi gyermekégből“ adódtak.

Gyermek és szülő viszonyának a faluban kapta meg alapvető és uralkodó élményét. Csórja Péter alakjából, Ábel és Mátyás apjának figuráiból az irodalmi alakítás lehántásával kielemezhető a valóságos apa lelki hatása, a különböző célú írások eltérő alakformálásán átérzik az ősfurma. Csórja Pétert a romantikus parasztlegenda túlozza el, de a beteges, gyöngébb gyereknek a hatalmas erejű apára vonatkozó emlékképei is belejátszanak. Ábel apjában a mókás, Mátyáséban a küzködő, tragikus székely a külső máz. De az oly gyakori és végelemzésben egyforma apa-fiú viszonynak belsőbb fordulatai itt is igazi emlékekre mutatnak. Az igazi apa is hitt a fiában, az is iskolába küldte. Vitáikban az iskolázott fiatalember meg-meglődülő folényérzete és megbánásai nyilatkoznak meg. Kötődéseik, játékos beszédjük, ez a legjellegzetesebb Tamási-tulajdonság is a valóságból nőtt ki és valóságra mutat vissza. „Apám is nagy humorista volt, — írja — mindig úgy szántott, vetett, kaszált és erdőit, mintha ide a székely faluba lett volna deportálva valahonnét, ahol többet akart tudni, mint más, erősebb és férfiasabb akart lenni, mint a többi... Szótalan és komor számkivetésben élt szegény eszes apám és ivással igyekezett segíteni a számkivetés méltatlanságán és keserűségén.“ A kötődő székelyeskedés menekülő jellegét is jól megmutatják ezek a sorok.

Az anyaalakokban ugyanaz a figyelmet ébresztő egyöntetűség, felfogásnak, ihletnek ugyanaz az élményre mutató melegsége.

A kilencedik karácsony hajnalán Tamási véletlenül átlövi a kezét. Az eseményt először egy Pásztortűzbeli novella meséli el. A karácsonyeste hangulatában ott van, jóval a későbbi novellák és a Jégtörő Mátyás előtt az egész Tamási-féle misztikus látás. Különös, titokzatos éjjelben a nagyobbak lövöldöznek, riogatnak; hóból, földből, égből, titokzatosan élővé lesz maga a világ is. Egy eleven kisgyerek, akit „helytelennek neveztek, pedig csak nyughatatlanság volt benne,... akit tekergőnek is címeztek, pedig csak romantikus volt,“ a titkok után való kóborlás vágyában addig babrálja a bátyja pisztolyát, amíg az átütö a kezét. Orvoshoz viszik. Ekkor kerül először túl a falu határán. Az orvos varrni kezdi a széttépett kezét s amikor a kisfiú fájdalmában felkiált, durván rászól. A gyermek a durvaságból hirtelen támadt daccal többet ért, mint várnék. Megérti az osztálykülönbségeket, megérti, hogy túrnie kell és hallgatnia, hogy az igazi lényeg úgysem a kiáltáson fordul. „A vérben, az idegekben, a koponyában, a szívben van az élet, a száj néma marad a legigazibb pillanatban, mert a szó és betű csak civilizáció.“ Ez az orvosjelenet megvan a „Ragyog egy csillag“-

ban is s a régi élmény teljes értelme itt világosabb lesz, az úri társadalommal való első kellemetlen találkozás érzése élesen látott osztályellentétte, osztályértetlenséggé szélesedik. Ez a jelenet azok ellen látszik bizonyítani, akik Tamási népiességét, az úri osztályra vonatkozó bírálatát egyszerű divatnak igyekeztek feltüntetni. Itt a „vér, az idegek, a koponya és a szív“ beszél.

Tizenegyéves korában az apja viszi, küldi tanulni. Csórja Bódi napjai a városban bizonyára a parasztéposz szellemében túlozzák el saját diákkorát, de azért nem kell azt hinnünk, mintha az úr és parasztellentétet itt nem lett volna alkalma érezni. „A falusi származást csak nagyobb szellemi és fizikai erővel lehetett a tanuló társakkal és a tanárokkal feledtetni.“

Mint diák, önként megy a háborúba. „Úsztam a Piáve vizében.“ 1918 ősze Erdélyben találja. Ez az az idő, amikor a tiszt rangjelzéseket s a kitüntetések kezdik letépni a katonákról. Erdélyben mindenki tanácstalan. A felbomló ország zavarában a fiatalság tehetetlen tettvágya gyötri. „Borzongott, hogy dús értelme kínba s sötétségbe hulldogál, s hogy csontjain vonaglik és izzik minden energia, mint az ezeréves kincs kigyulladt tüze a vízparton. Naponkint agyonverte magát gondolatokkal s akár a tömlecbe rekesztett fény, kijárást keresett magának a világba.“ De a vízpartot nemsokára elöntötte az ár s Erdély olyanformán esett szét, véletlenül, értelmetlenül, mint ahogy az „Ecet“ hőse elpusztult.

Néha megpróbálta fölvenni diákkönyveit, amelyekben „egy másik élet himnusza sírt.“ Egyetemre jár, kereskedelmi akadémiába. A napok hol jók, hol rosszak. Magyarország ekkor kezd kilábolni az állami és szellemi felfordulásból, de a vajúdas még igen hangos. Csak az erdélyi zűrzavar lehet nagyobb. „Ezen a kicsit nagyzó Európa mintácskán“ — ahogy Moher írja — a politikai és emberi bizonytalanságot a „kontinentális korszerűség“ expresszionista lármája kíséri.

„Platon, Hegel, Marx és Jaspers...“ a nevek, amelyeket Moher kiragad, elsősorban diszparát voltokkal jellemzők. Ahhoz a meg-
rázkódtatáshoz, amit a székelnek a román uralom, a parasztnak a kommunizmus, a tanult embernek a jövő bizonytalanság jelent egy stílusromantika élményének s egy erőmitosz eszmevilágának meg-
rázkódtatása járul. Az az írói szemléletmód, amit Tamásiban Szabó-Dezsősnek szokás tartani, az összeomlás és az első Tamási-kötet megjelenése közötti időben, 1919 és 1925 között keletkezett.

Az erdélyi gondolat is 1920 után kezd kialakulni az erdélyi magyarság folyóirataiban. Tamásit is ekkor látja először érinteni. Egy 1929-ből való, 1921-re visszavetített novella úgy mutatja be, amint népének sorsán elmélkedve jár-kelel, mint egy lázongó kísértet, mint egy megszenesedett és holtakhoz beszélő lármafa. „Így ment ez egész júliusban, s tova augusztus közepéig. Akkor könyvekhez menekültem, azonban egyiket a másik után ejtettem ki kezemből. S akkor egy reggel, nem tudom honnan és hogyan, az a szó jött a számra: Erdély! Többször elmondtam magamban s mindinkább olyan lett ez a szó, mint egy óriás hajó, amelybe fel lehet szállani s amellyel új partot is lehet érni talán ...“

Egyelőre még csak a valóságos hajó kellett jöjjön, az amelyik Amerikába vitte. Mi volt ez a kivándorlás? Át akarta tán vágni az erdélyi helyzetet meneküléssel? Vagy a megélhetés kényszere vitte s kezdetől készült a hazatérésre? Ábel erre nem ad feleletet.

Mi volt Amerika hatása Tamásira? Ábel ebből is keveset árul el. Csavargásai során még csak Tamási igazi foglalkozásával (banktisztviselő) sem találkozik. Egyáltalán a mellékesemények, még ha személyes élmények is, túlságosan az Ábel-alakhoz formálódnak. Az öntödējelenet az amerikai gépesített munka embertelenségére vonatkozó bírálatokat ügyesen költi át. Ábel belefárad az Örökké egyetlen kulcsforma mintázásába s egy reggel csillagokat kezd csinálni. „Ki parancsolta?“ — kérdezik. „A lélek mondta!“ A fordulat szépen melegszik át. De hát a székelyt a gyáripár nem fenyegeti, s Ábel-Tamási hasznos ajándékokat igyekszik hazahozni. Az egyik, a néger tanulság, hogy minden ember ember. Ennek a székely helyzet transzilvanista útkeresése ad értéket. A másik a hazafiság tanítása, emberies hazafiságé: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.“

Íróvolta is Amerikával kezdődik. Amíg a külföldjáró magyarok legnagyobb részét külföldi helyzetismerettel, útirajzzal igyekeztek irodalmi érvényesülésük útját egyengetni, Tamási Amerikában a széke-lyekről ír novellákat. Az első Tamási-elbeszélés a kolozsvári „Ellenzékben“ jelent meg, 1922-ben. De az első kötetét, melyet legnagyobb rész Amerikában írt, a „Lélekindulást“ a világba elbolygott szomorú gyermek felajánlja s visszaadja „Erdélynek“. Amerikai keltezésű még a „Hajnali madár“ novelláinak nagyobb fele is.

Az első Tamási-könyvek: útkeresés, amelyben sok idegen hang, erőltettség váltakozik egy erős tehetség egyelőre bizonytalan nekikendüléseivel s olyan csírákkal, amelyeknek értelmét csak későbbi Tamási-könyvek fejtik meg egészen. Az egész erdélyi irodalom útkeresés ekkor s különösen azzá lesz egy írónál, aki még annyira sem veheti át a pesti, vagy magyarországi hagyományt, mint szabályos regényeket és szabályos novellákat író erdélyi társai, mert őt egy azoktól idegen, alig érintett környezet és tárgykör, a székelység érdekli.

Valóban úgy látszik, mintha Tamási egészen hagyománytalanul indulna, hagyománytalanul, tárgyával, anyagformálásával, nyelvvel egyaránt. Bíráloít is meglepi, hogy milyen kizárólagossággal érdekli őt a székelység. Meglepi őket ábrázolásmódja, az „örületbe néző tragikum s a tragikumot fellökő vicc“ keveredése. Csodálják a „naiv könnyűséget, mellyel a valóságot és az irrealitást keverni“ tudja. A „Lélekindulás“ ideges, népiesen cifrázott nyelvét az egyik bíráló „regenerációnak“ nevezi. „Talán most még túlhajtottan az, de kell ez a stílusátfrissülés, nyelvgazdagodás, szellemkicserélődés.“ „Ennek a felfogásnak szellemében néz vissza maga Tamási is indulására.“ „Nekünk újra kellett kezdenünk sok mindent s nem utolsó sorban formát és nyelvet... a mi mondanivalónk egyetlen előde az összeomlás, kortársa pedig az erdélyi névtelen magyar . . .“

Ennyire társtalanul, hagyománytalanul mégsem áll Tamási „lélekindulása“. A tárgyválasztásnak vannak anekdotás előzményei, a nyelv felhasználja a nyugatosok stílusújításait s ami fontosabb, sem

a tárgy, sem az eszmevilág nincs elzárva a kortárs magyar irodalom hatása alól. Tamási székely-paraszt származása szerencsésen találkozik a magyarországi parasztra forduló érdeklődéssel. A „vér, idegek, koponya és a szív“ parancsa alá paripát ad egy korszerű paraszt- vagy inkább élet-ideológia. Az anyagon, amiből a Tamási-elbeszélések épülnek, nem egyszer érzik az érdesség, a más adta forma. Egy 1923-ból való Amerikában írt elbeszélés így beszél egy cigánylányról: „Tökéletes élet-szimbólum. Megteremtett és azonképpen megmaradt ősigazság, ösztön, vágy, kacagás, új életek szép ágyasa, törvény szavára pompájában kinyíló embervirág. Ő a tudomány, illúzió és betegség nélkül való igazgyökér: Ősember, aki szentség, a többi mind hazugság

A hatást akkor is Szabó-Dezsősnek kellene neveznünk, ha a „Szűzmáriás királyfídra vonatkozó ismeretes bírálat meg sem íródott volna. Ez a regény az útkeresés középpontján áll, jellegzetesen zavaros keverék. Származása alapélményének kimutatására átveszi a paraszt-mítoszt, az eposzi regény formájában hősei „halhatatlan méltósággal járnak, amilyen csak istennek és a parasztnak adatott,“ Csórja Bódi csillag az égen, aki időt jelző fa lesz, székelyek látószeme, titkokat olvasztó tűz és elme. Bódi „mámoros kínokkal érzi, hogy egy élet lobog benne, meginduló sziklaország.“ A történet önéletrajzi elemekkel látszik indulni, de már az iskola rajzában igen különböző hatások és célok keverednek. Bódi végül is visszatér a faluba, „az egyedülvaló háborgó tengerszemhez, amelyben élve vagy elveszve minden megmarad örökre.“ A Mária-csoda katolikus ihletésű. Hatása alatt Bódi-ból az lenne tán mégis, amit a székelység vár tőle, de tragikusan, féltékenység miatt kell meghalnia. Hogy miért örök példa és erőadó jelkép a székelyeknek, azt érteni nem, legfeljebb érezni lehet a faji szeretet mámorában, a „vér és szív“ szaván.

Hogy a „Szűzmáriás királyfiéval záruló korszakban Tamási csupán utánzó lenne, az korántsem igaz. Rámutathatnánk itt a történetformálás bizonyos sajátosságaira, a párbeszédre, a jelenetezésre, humor elevenségére, lírai erejére (Szép Domonkos Anna), a tehetségre, amellyel a „novellaműfajt magához modellálta.“ Az elmúlt évek távlatán át egyéniségének megkülönböztető jelei csak élesebbé váltak. Tamási későbbi fejlődése szempontjából különösen a csoda iránti érdeklődése fontos. Az anekdotától, amilyen az „Ördögváltozás Csíkban,“ a különös esemény népi mitologizálásán át, („Székely Antikrisztus“) az olyan mitikus mélységig, mint amüyent a „Megnyitom a földnek száját“ című elbeszélésben oly nagy örömmel vettek észre az erdélyiek, tényleg a kimeríthetetlen belső mitológia úzi szentivánéji játékát. „Az Okkersárga Ábrahám“-ban a falu éjjeli álomélete mutatkozik meg, babonák, örökölt hiedelmek keresik az író gondolatvilágába való beilleszkedés lehetőségét, a „Jégtörő Mátyás“ boszorkányjeleneteinek itt vannak az előképei. A falusi, gyerekkori emlékanyagot még tétován használja, de látszik, hogy a világ nem zárul le neki a tapintható realitással; a lelkéből, a természetéből tör elő valami, s egyre inkább érdekesebb, fontosabb, csábítóbb lesz, mint a kézzelfogható valóság.

A „Szűzmáriás királyfi“-t a székelyeken való segítség vágya táplálja. A segítség módjára még nem tud feleletet. Sőt a „Rézangyal“-ban mintha a segítő jószándék értelmében kételkedne. Lehet-e egyáltalán helyes tanácsot adni a népnek? A kisebbségi élet elsősorban a „nagy szavakból“ ábrándít ki. A „Rézangyal“ szerint a sok kenetes beszéd vitte romlásba a világot. „Esztenőkön keresztül megfigyeltük, hogy akiknek zeng és kenetesen beszél a nyelve, azok töltötték meg a levegőt élő gázokkal, a vizeket mérgekkel és embertársaik szívét hazugságokkal.“

A nemzeti szerencsétlenségeket követő idők irodalma természet-szerűleg fordul a múlt felé; a nemzeti nagyság régi ihletését és a szerencsétlenség okait egyenlő hévvel keresi. Az írók visszafelé figyelik „esztenőkön keresztül“ a múlt hibáit. De mintha Erdély nem fordulna igazán őszintén a múlt felé. Tamási úgy érzi, mintha itt is „kenetes nyelvek“ beszélnének. Paraszti származásával, szocialista nevelésével nem tudja gyanú nélkül nézni, ahogy más társadalmi osztályba tartozó író társai az erdélyi múltat kezelik. A történeti regénynek egész Európában nagy divatja van, de az erdélyi történeti regény mintha csak a jelen kérdései elöl menekülne a múltba. Mintha a tegnapi is elkerülné csak olyan múltba szállna szívesen, ahol a jelen kérdései már nem merülhetnek fel. Hazafiságról természetesen nem lehet úgy beszélni Erdélyben, ahogy azt a magyar lélek kívánná, de lehetne és kellene beszélni társadalmi reformról. Tamásinak, akt Moher szavai szerint Marx-szal is kacérkodott, a történelmi regény a reform megkerülésének vágyát jelenti. A „Brassói Lapokéban 1930-ban megjelent cikke ezért követeli az írótól a helytállást: „Vallani és Vállalni!“ Vallani és vállalni, mert a szociális reformok hiánya juttatta Erdélyt oda, ahova jutott.

A „Címeresek“-ben ez a lelkiállapot keres kifejezési formát. Vallomás ez a tegnap bűnéről, Erdély elvesztése idejéről, közös sorsvállalás a paraszttal, a segíteni akarással. Vádirat, kétségbeesés és lázadás. Aki elhallgatná a társadalmi reform szükségességét, aki ki nem vallaná a múlt bűnét, az Tamási szemében a leigázott gebére, az ökrök kérődző nyugalma, a szamarak vízholdó fájára hasonlítana. „Kedves könyvem, olyan vagy, mint a jófajta paripa; táncolsz, rúgsz és harapsz. Szereted az egyenes utat, melyen az erő és a haladás ritmusát galoppban dobolod.“ A rúgások és harapások egyelőre visszafelé sikerültek. A könyvet senki sem akarja kiadni. Amikor Tamási saját költségére mégis kiadja, általános felháborodás és a támadások özöne fogadja. Ma már látszik, hogy a támadók eltúlozták dühüket. Hogy Tamási „szétnézett és megtalálta az égető társadalmi problémát“ jó üzleti szemmel, ezt a vádat sem Tamási múltja, sem azutáni írásai nem igazolták. Azok közül, akik akkor a Címereseket ilyen vádakkal illették, nem egy — maga Németh László is — megtalálta a társadalmi kérdést. Ma már a naturalista nagyregény csábításait is könnyebben megbocsátanak neki. Mégis, megjelenése idején erotikus szabadszájúsága, túlzásai, nyílt állásfoglalása a címeresek főúri rendje ellen indokoltá tették azt az aggodalmat, hogy „félreismert és üldözött zsenivé vadulhat“. Ahogy a Címeresek bátorsága is bizonyos

vonatkozásban Szabó Dezső árnyékát idézi, a félreismert zseni „kulturviszonyainkra oly jellemző pózában“ talán Németh László előtt is Szabó Dezső villanhatott meg. De a jóslat ezúttal nem talált.

Az Ábel-sorozatban semmi sincs a megbántott zseni pózából. Ábel újjáalkotja az egész Tamási-világot. Ábel szinte letörli Tamásiról kialakult képünket. A „Címeresekéhez mintha csak az ugratópárbeszédék újszerű szellemességében hasonlítana. Szinte gyermeki cinizmusban, úgy ábrázolja az erdélyi világot, röpködő, „pikareszk“ érdeklődéssel, mintha egyszerre nem érdekelné a szociális kérdés. Van Ábelben valami visszavonulás. Nem a történeti regény kikerülő módszere, hanem a ravaszkodó bölcsesség simulékonyága. Egy, a „Tizenegyek“ felolvasására készült cikkben ilyenformán beszél erről: „Nehéz megelégedésre csinálni valamit, de azért nem egészen lehetetlen. Mert okos és ravasz fejemmel mit cselekedtem? Azt, hogy elvittem a hősiemet a Hargitára s ott bármit csinálhatott kínjában szegény, nem kárhoztatta senki, mert a Hargitán nincsenek társadalmi formák, sem szerkesztett vallás, sem olyan erkölcs, mely csak lefelé kötelező. Ott csinálhatott Ábel, ami jól esett neki, sőt gyönyörködni lehetett abban, hogy szépen szenved . . .“

Az első benyomás meg is felel ennek a ravaszságnak. Az olvasó csak lassankint jön rá, hogy még a hargitai egyedüllétben is talál rá módot Tamási, hogy a szociális igazságot hirdesse. Emlékezzünk csak a beteg barát beszédére a havason!

Az „Ábel a rengetegben. . .“ téma első fellobbanása egy 1931-ből való kis novellában van meg, a „Kalandos Húsvét“ címűben. Hogy nőtt a Kalandos Húsvét ötletéből a háromkötetes Odisszea?

Moher mintákat ajánlott neki Ábel formálásához: De Coster Uilenspiegeljét, Hauptmann Tylljét, a cseh Hasek Svejkejét, Cervantest, Simplicissimust. „Jó, ha csak egyiket is a sok közül félig szemügyre vette.“ Az igazán eredeti Tamási az Ábellel kezdődik. Irodalmi hatásokon itt már nehezebb lesz rajtakapni. A „Címeresek“ lázadása itt mintha a megszokott irodalmiság ellen fordulna. Mesélőmodora valahogy kívül kerül a megszokott irodalmi fogásokon, látszólagos szerkesztetlensége mintha irodalomelőtti formákhoz, a mesélt népmeséhez igazodna. Ilyen kevésbé irodalmias eszközökkel csak az „Énekes madár“-ban ír még Tamási. Az „Ábel a rengetegben“ népies anekdotafűzér; az anekdoták közül egyik-másik, a sas elfogyasztása, az anya halála, Surgyelán, igazán remekek; de több is mint anekdotafűzér, a szokatlan kalandok között Ábel tanul, fejlődik.

Ezt a fejlődést vélték egyesek aggasztónak. Az utolsó sorok miatt Schöpflin azt hitte, hogy „Ábelből egyszerre próféta lesz, valamilyen politizáló, élettelen figura.“ Pedig Ábel „az országban“ is Ábel maradt. Csak éppen szétnézett egy inkább komikusra hangolt erdélyi zűrzavarban egy kedélyes, székely sánta-ördög álarcában. Ha útját Odisszeuszának neveztük, a középső részért nevezhetjük leginkább annak. Ez a székely Odisszeusz hihetetlenül fiatal. Még nem tudja hova kell hazajussák, meghempergőzik hát a kalandokban, belemártózik a kádakba, belecsöppen szerelmekbe, annyi fiatalos kíváncsisággal és humorérzékkel, amennyit csak irigyelni lehet tőle. Játékosságá-

ban, kamaszkora nemi kísértéseiben, tiszteletlenségében a „Címeresek“ Tamásijának lázadásából jön vissza valami szelidebb formák között, művésziebben. Ennek a visszahajlásnak lettek is kárhoztatói: „Bezég, mihelyt bejött a városba, már szívesen kivették volna a falatot a kezéből, — mondja Tamási — sajnálták tőle a szerelmet is . . .“

Ábel sokat tisztult, férfiasodón útközben. Ne sajnáljuk ezt is észrevenni. Ábel még az ország tömlöcében is vallja, hogy van értelme a létezésnek. Hogy mi végre vagyunk? — azt ugyan nem tudja megmondani senki, a kommunista sem, de Ábel nem adja fel a reményt, még most is abban jár, — mondatja az álombéli öreg emberrel — s azt kutatja, hogy mi célra vagyunk a világon? Az osztályharc is emberivé csendesül: „mindig azt gondoltam, hogy a szegény ember mind együvé tartozik, s ha hadakozni kell valaki ellen, akkor a szegénynek kell a gazdag ellen s a jó embernek a rossz ember ellen“.

Idézetünkéből inkább külsődleges tisztulás, lenyugvás érződik. A belső tisztulásról, egyszerűsödésről a „Helytelen világ“ novellái beszélnek először, de ezt a benyomásunkat legmélyebben mégis a paraszt-szemléletnek és parasztábrázolásnak Ábelben végbemenő fordulata okozza. A „Szűzmáriás királyfi“ kívülről, szoborszerű pózokban látta a parasztot; Ábelben, ahogy Kolozsvári írta, a „paraszt beszél saját-magáról“. Az író egyre jobban elmerül a helyzetben, az alakokban, már nem magyaráz, nem mutat rá, élni, beszélni hagyja Ábelt s legfeljebb az alakkal összenőtt ravaszkodással, kerülő utakon árul el valamit magáról, személyes meggyőződéseiből. A parasztból, aki Programm volt és politika, itt lesz igazán érzés és élmény.

A megnyugváásra, odisszeuszi bölcsességre és ravaszúságra a kisebbségi élet régen neveli már. A „Hajnali madár“, „amely nem ragadoz, hanem felvirradást énekel“ szintén ennek az úrnak a jelzőpontja. A transzilván gondolat az erdélyi együttélő nemzetek megbékélését keresi. Ennek értelmében, „arra az esetre, ha a felvirradás késne“ íródik az „Erdélyi csillagok“ című elbeszélés, Tamási egyik legismertebb műve. Vannak reménytelen, fájdalmas hangjai a kisebbségi írónak („Rakodó hivatal“, „Helytelen világ“), de a kisebbségi helyzethez legjobban a leplezés, rejtőzés és ravaszság illik. A rejtőzés kényszeréből Tamási művészete nem egyszer csinál értéket, apróbb, sajátos ízű remekeket.

A Hargitára víve ki hőjét, az író elkerülhette Önmagában a „Címeresek“ harcos lelkének a transzilván csendesítéssel, s a kisebbségi és paraszti odisszeuszsággal való összeütközését. Az országban már nehezebb volt kikerülni a kérdéseket, nehezebb volt lefékezni; a helyzet akarva nem akarva előteremtette feszültségeit. Mégis, olyan önfegyelemben, amit a „Címeresek“ írójától nem vártunk, itt is meg tudta tartani az anyagot feszültségben, de kirobbanás nélkül. A kamaszkor kalandjainak nyerseségei szolgálhattak a belső energiáknak és harcnak biztosító szeleppül.

Az amerikai kaland elején a transzilván reménységek kapnak egy kis fricskat. Ez a harmadik könyv a leginkább játék az olvasónak és leginkább tanulság Ábelnek. Ábelben itt tudatosul az emberiség. A néger kérdés láttatja meg vele, hogy csak jó és rossz ember között

akar különbséget tenni. A hazafiságra is a négerok tanítják. Bizonyára nem véletlen ez, a néger lévén Amerikában a székely paraszthoz hasonló helyzetben, Ábel így mintegy Amerika parasztjától tanul.

Ábel regénye, melynek egységét Babits a virágcsokor egységéhez hasonlította, sok kalandon, töménytelen botorkáláson át vezet vissza a székely földhöz. Meglepő a kalandok és az elpazarolt erő bősége. „De jól van, mert a természet rendje: küzdeni és botorkálni. Megcsillanó kicsi szépségekért nagy hibákat követni el és azokat vállalni... Az író sorsa is ilyen: „Egy csepp igazság kergetésében könyveket írni össze és a tiszta vallás elnyerése végett sok bünt követni el... mindenki ezt cselekszi... Ez a fatalizmus egyszerre székely és modern. Benne van a paraszt virtuskodása, erőbősége, van benne az Adyas, modern életfelfogásból is.

Az utolsó kínálkozó kaland elől Ábel mégis megszökik, a szép amerikai nő képe elhalványodik a megtalált igazság fényében. Ha az olvasó előtt elhalványulnak az epizódok, ő is megérti egyszerre Ábel emberi és nemzeti nevelő értékét, bátorító szavát, erős igazságát. Az irodalom — írta Tamási egy tanulmányban — erkölcsi világrend után eped. „Olyan gondolkört kell adnunk, mely ne csak magyar legyen, hanem emberi is, ne csak praktikus, hanem erkölcsi is.“ Ábel mindkettőt teljesíti. Nemzeti önvédelmi harcra s emberibb emberre nevel. Nem kenetes szavakkal, de áradó jókedvvel, rügyező reménységgel, eleven példával. A szó meghalt — érzi Ábel a newyorki kikötőben, „de a jócselekedet mindenütt él“.

Ábel tárgyiasága, realitása nem kedvezett a csodának. A csoda és a mitikum az elbeszélésekben élt tovább. A misztikus = mitikus szemlélet Tamásinak úglátszik mély lelki sajátsága. Szereti „megbúvóim, elbájolni, elvarázsolni a dolgokat“, van benne valami, Féja szavával, orfeuszi vonás. A két udvarló, mókázó legény kecskévé válása jó példája egy ilyen a játékban is mélyebbet kereső „elbúvölésnek“. Paraszti származása és a kisebbségi élet is kedvezni látszanak mitikus hajlamának. A népmese és a parasztság lelkivüága mindig is tele volt olyan hiedelmekkel, mitikus vonásokkal, babonákkal, amilyenek az első novelláiban jelentkeznek. A tűz, a madár és a csillag, a fő Tamási-szimbolumok (már az első novelláskötetben szereplő „Ébredj, itt a madár!“ óta), ha nem is keleti-magyar „elsüllyedt misztikát“ idéznek vissza, de valamilyen egyszerű falusi pásztor hitre mutatnak. A kisebbségi sors részesei egy magasabb igazság, reménység keresésében juthatnak el a mitikumig. A valószerűtlen helyzet és az erdélyi bizonytalanság hasonlósága a mitikumot emberileg közel hozza az erdélyi olvasóhoz; emlékezzünk az Erdélyi csillagok egyik jelenetére: „A mesében még döglött lovon is járnak, mert ott minden lehetséges.“ „Az a mese olyan, mint a mű életünk, mert ebben a mű életünkben is minden lehetséges...“

A kisebbségi sors a hasonlóság fájdalmas és a reménység kedves kapcsolatán társíthatja magához a csodát. A „Helytelen világ. -on csak a csoda segíthet valamennyire. De a csoda igen kellemes talaja eleinte annak a játékosságnak is, amit Tamási annyira kedvel. A Csoda először csak a játék levegőjében merészkedik elő. De egy nap aztán

átfordul az orfeuszi bővülettel való kacérkodás is, a csoda nagykorú lesz. Olyanféle történik, mint a parasztszemlélet esetében. A mesevilág, a mitikus erők világa fölébe kerül a szemléletnek, Tamási többet már nem népi babonákról ad számot, de benne él a csoda világában. Mitikus világának ez a fejlődés és népi keretek között való maradása ad hitelt.

Hogy Tamási mitikumáról beszélve a „csoda“ kifejezést használjuk, azzal egy nem lehetetlen kapcsolatot szeretnénk megéreztetni. Szerb Antal, aki az Erdélyi Szépművés Céh irodalomtörténeti pályázatának nyertese lett, írt egy könyvet, „Hétköznapiak és csodák“ címmel. A könyv, amely az európai mitikus regény divatjára is rámutat, nem igen kerülhette el Tamási figyelmét s nem lehetetlen, hogy hajlamoknak és kezdeményeknek ez adta meg azt a lökést, amely a „Jégtörő Mátás“-sorozat koncepciójához szükséges volt.

Majd minden Tamási-regény újszemponitú világszemlélet jegyében indul, majd minden Tamási-regény újjáteremtett, az előzőtől eltérő világlátással fordul anyagához. A „Címeresek“, vagy a „Szűzmáriás királyfi“ olvasóinak nem kell magyarázni, mennyire eltér a két regény világszemléleti módja, — a hasonló parasztszemlélet ellenére is — hogy az író lelki küzdelmei, belső forrongása mennyire átütnek az események felszínén.

A „Jégtörő Mátás“-ban Tamási világlátása a legszélesebb fokozati sort fogja át, s a legnagyobb gazdagságot éri el. Állati, emberi, szellemi lét, népi és mitikus látás, reform és játékosság, minden, amit eddig csak külön-külön találhattunk meg, itt egy rendszerré egyesül. A „Jégtörő Mátás“ Tamási írói útjának nagy szintézise. Ez a szintézis egy belső lelki megnyugvás, elszámolás folyamatában fürdik. Negyvenéves, kezdi felmérni, hogy mit tehet még a földön, miben bízhat, mit remélhet. Ami ravaszkodó, megkerülgetett megnyugvás volt, itt válhat rezignációvá, pontos helyzet- és erőismeretté. A népért való szolgálat — itt kezdi megérteni Tamási — írói munkánál nem várhat többé, s helyesebb is, ha az író csak könyveiben és könyveivel küzd. A társadalmi ellentétek tények, számolni kell velük. „Nem adok fel semmit, de mindennel leszámoltam“ — ilyen lehet az a magatartás, amelyik a „Jégtörő Mátás“ alapján van.

A szintézis olyan, mint egy seregszemle. Minden eddigi törekvés felvonul itt, megújítva, minden emlék helyet kap; nemcsak ég és föld, természet és természetfölötti teljesül eggyé, de minden, ami az írónak az életet jelentette, a falu, amit úgy szeret, hogy mindent, minden jót kényszerül rámondani, a babonák, az emberalakok, apa, anya, egy gyermekség emlékei, Isten és ördög, szellemek és állatok, tüzek és madarak, nemcsak jelképként, de mint „egy ősi, gazdag, paraszti és gyermeki valóság személyesen jelenvaló élőlényei“.

Csillag volt Csórja Bódi is, de a csillagsors csak itt lesz a csoda légkörében igazán értelmessé, zavarmentesen hihetővé, éppen, mert ha úgy tetszik, hihetlenebb lett. Az első könyv, inkább a népmese formájában, mint anyagából merítve, az ábeli kalandok újrafelvétele, a kis szellemnek megszületése előtti groteszk vándorútja. Játékosság és jelképaradat meglepő bőségben. A „Ragyog egy csillag“ a gyermek-

kor emlékeit veszi fel. A kis szellem megkezdi szolgálatát, nemes, emberi szolgálatát a családon belül, emberi, ha kell csodás eszközökkel.

Az első kötet zavarosabb, gazdagabb. A második kötetben több a gond, több a mérséklet. Nyugodtabb levegő öleli körül ezt a gyerek- és ifjúkort, Mátyás nem olyan tékozló már, mint Abel, nem kalandozik, csak óvja az övéit és készülődik. Ha Tamási az első körettel a bárány jegyéből a kos jegyébe lépett, a »Ragyog egy csillag« új korszakának igazi egyensúlyát hozza. A groteszk és talányos események mögül férfias bölcsesség, nagyobb, egészségbet ölelő férfierő vetíti ki magát.

A legújabb elbeszéléskötet, a „Virágveszedelem“, szintén a mitikus korszak termését gyűjti egybe. Az elbeszélések mögött még érzik valami feszítőerő, nem tudni Tamási nem valami újat ígér-e? Az út különben sincsen befejezve, a „Jégtörő Mátyás“ vége előtt ezt a korszakot igazában nem is lehet megítélni

TÖBBEN RÁMUTATTAK MÁR a mitikus regény európai kezdeteire, sokan kerestek összefüggést a külföldiek és Tamási között. Abel esete a tanulság rá, hogy ezektől a kutatásoktól mást, mint hasonló szellemi alkatokra való rámutatást ne várjunk. Csak ilyen értelemben állították például rokonságba Tamási népi mitikumát Powys-szal, Launay-val, Giono-val.

Ez a párhuzam, mégis, más oldalon tovább vihető. Tamási parasztszemléletének s írói fejlődésének útja ugyanis érdekesen, jellemzően összevág Ramuz-éval, vagy Giono-éval. Aki a környezet szellemalakító, emberformáló erejében hisz, itt biztató példát talál. Három földrajzilag és néprajzilag elkülönülő, magas hegyekkel körülvett vidék, nehéz életfeltételek, küzdelmes lét, paraszti sors három igen hasonló, természetel és természetfölöttivel egyaránt barátkozó, titokzatos erőket, kitáguló élethatárokat érző író nevelt. Ramuz a svájci, Giono a délfrancia provencai parasztság életének naturalista leírásával kezdte pályáját. Népük nehéz életét ízlelgették, tapogatták eleinte s ősi hagyományokból, visszamaradt életformákból lassankint kiéreztek a valóságon túli lényeket, tragikus sorson, gyermeki hiten át eljutottak egy teljesebb élet látására, múlton és paraszton át egészség, gazdagabb világba. Hárman igen azonos utat jártak be az anyagtól a lélekig. Rokonságaikkal és különbségeikkel egy irányba tartó, sokat ígérő utat jelentenek, talán a jövő regényének útját. Nemcsak lélektanilag érdekes jelenség ez, de Tamási értékére, európai súlyára is rámutathat

LOVASS GYULA